

ANDRZEJ ZAĆMIŃSKI

OBCHODY ROCZNICOWE
POWSTAŃ NARODOWOWYZWOLEŃCZYCH
1918-1921 W DZIAŁALNOŚCI ZWIĄZKU
POLSKICH ZIEM ZACHODNICH W ANGLII
I POLSKIEGO ZWIĄZKU ZIEM ZACHODNICH W AMERYCE

Historia polskich powstań narodowych w okresie kształtowania się niepodległego bytu państwowego II Rzeczypospolitej (1918-1921) zajmuje dużo miejsca w literaturze naukowej, popularnonaukowej i publicystyce. Trudno byłoby przytoczyć wszystko to, co napisano na ich temat, choć niektóre pozycje wymienić trzeba, zwłaszcza te ogólniejsze, o charakterze monograficznym¹. Cały dorobek historiografii w tym zakresie można rozpatrywać w dwóch aspektach². Pierwszy dotyczy bezpośredniej analizy naukowej względnie oceny publicystycznej przebiegu wydarzeń wojskowych oraz ich kontekstu politycznego i społeczno-gospodarczego. Drugi zaś polega na śledzeniu roli oraz pozycji powstańców wielkopolskich³ i śląskich⁴ w okresie międzywojennym, latach wojny i okupacji oraz po II wojnie światowej w kraju i na emigracji. Ostatni z wymienionych aspektów, mimo iż nie doczekał się dogłębnej analizy, był przedmiotem zainteresowań badaczy i zaowocował kilkoma opracowaniami.

Do ważniejszych, omawiających losy powstańców wielkopolskich oraz kult tradycji tego powstania, należą prace T. Salomona⁵, M. Olszewskiego⁶, G. Wojciechowskiego⁷, A. Wierzejewskiego⁸ i B. Piotrowskiego. Wśród pozycji odnoszących się do powstań śląskich szczególnie wartościowe są prace E. Mendła⁹, B. Cimały¹⁰, Z. Kapały¹¹ i T. Fałęckiego¹².

Niestety poza zainteresowaniem historyków pozostały zarówno emigracyjne losy uczestników powstańczego czynu zbrojnego z lat 1918-1921, jak i kultywowanie tradycji powstań na uchodźstwie po II wojnie światowej¹². Do podjęcia badań w tym zakresie predestynuje fakt, iż po zakończeniu działań militarnych w 1945 wielu byłych powstańców pozostało na obczyźnie i rozpoczęło aktywną działalność w środowiskach polonijnych na Zachodzie. Niniejszy szkic jest próbą deskrypcji zagadnienia wyeksponowanego w tytule, tzn. przedstawienia, na wybranych przykładach, obchodów rocznicowych, organizowanych w Wielkiej Brytanii i USA w latach 1955-1981, przez organizacje polonijne upowszechniające polską myśl zachodnią¹⁴. W ramach omawianego tematu uwagę zwrócono na propagandową i wychowawczo-społeczną rolę Związku Polskich Ziem Zachodnich w Wielkiej Brytanii i Polskiego Związku Ziem Zachodnich w Ameryce na środowiska emigracyjne w kontekście upowszechniania tradycji powstańczej. Analizie poddano również działalność wydawniczą, w tym przede wszystkim publikacje o charakterze wspomnieniowym, które były i są niezwy-

kle cennym materiałem źródłowym dla badaczy historii powstań, a także najnowszych dziejów emigracji.

Po formalnoprawnym przyłączeniu terenów wywalczonych w powstaniach narodowych w latach 1918-1921 powstańcy z Wielkopolski i Śląska włączyli się do prac zmierzających do integracji tych ziem z Macierzą. Podejmowane przez nich działania mieściły się w programie polskiej myśli zachodniej. Aktywność uczestników powstania wielkopolskiego i powstań śląskich, a przede wszystkim ich organizacji kombatanckich¹⁶ w upowszechnianiu myśli zachodniej była tak silna, iż często mówiono o powstańczej myśli zachodniej¹⁷. Jej główne założenia sprowadzały się do szeroko rozumianej polonizacji i narodowej integracji ziem zachodnich z II Rzeczypospolitą. Służyły temu m.in. działania o charakterze patriotyczno-wychowawczym i propagandowo-opiniotwórczym. Do wyróżniających się form należało: pielęgnowanie pamięci poległych w powstaniach 1918-1921, organizowanie obchodów rocznicowych, prowadzenie wykładów i odczytów. W pracy politycznej i wychowawczej starano się oddziaływać na postawy młodego pokolenia, uświadamiając mu potrzebę utrzymania na zachodzie i północy terytorialnego *status quo* państwa polskiego. Wzywano do czujności i obrony tych ziem przed zagrożeniem niemieckim. W tym względzie powstańcy wielkopolscy, śląscy i ich organizacje kombatanckie, podobnie zresztą jak Związek Obrony Kresów Zachodnich i Polski Związek Zachodni ZZ (a następnie Towarzystwo Rozwoju Ziem Zachodnich¹⁸) uważali, że stoją na straży kresów zachodnich¹⁹.

Wybuch II wojny światowej spowodował, iż wielu powstańców oraz członków i sympatyków Związku Obrony Kresów Zachodnich i Polskiego Związku Zachodniego znalazło się na emigracji. Byli wśród nich zarówno żołnierze Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie²⁰, jak i politycy pochodzący z Wielkopolski i Śląska. To właśnie ci ostatni, kierując się poczuciem więzi regionalnej i ideowej, a także troską o przyszły kształt terytorialny państwa polskiego, w tym przede wszystkim granicy zachodniej, utworzyli kilka organizacji wzorujących się na przedwojennych związkach zachodnich. W ten sposób w czasie II wojny światowej na terenie Wielkiej Brytanii powstał Klub Polskich Ziem Zachodnich (Józef Gawlina, Stanisław Krause, Stanisław Mikołajczyk, Edward Raczyński, Józef Winiewicz)²¹, Koło Ślązaków Cieszyńskich (Franciszek Bajorek, Ferdynand Biel, Emanuel Guziur i Feliks Olszak)²², Związek Górnoślązaków (Elżbieta Korfanty, Paweł Kopocz, Adam Niebieszczański, Andrzej Różański, Edward Sojka, Tadeusz Ullman i Arka Bożek)²³ i Koło Pomorzan, w szeregach którego działał Lech Bądkowski, Antoni Dargas, Adam Gaca, prof. Alfons Sergot i prof. L. Wawrzyniak²⁴. Wymienione organizacje 10 grudnia 1950 połączyły się, tworząc Związek Polskich Ziem Zachodnich (ZPZZ)²⁵. Na czele Rady Związku stanął Edward Raczyński, natomiast prezesem Zarządu Głównego został dotychczasowy prezes Klubu Polskich Ziem Zachodnich, uczestnik powstania wielkopolskiego Stanisław Krause.

Utworzona organizacja, skupiająca w swoich szeregach wielu powstańców z lat 1918 - 1921, w dziedzinie myśli zachodniej uznała się za spadkobiercę ideologii Związku Obrony Kresów Zachodnich i Polskiego Związku Zachodniego²⁶. Eksponując to w teorii²⁷ i praktyce, Związek nie mógł pominąć aspektów związanych z historią ziem zachodnich, w tym także walki Polaków o przywrócenie ich do Macierzy. Uznając się za ambasadora polskiej

granicy zachodniej, upowszechniał w środowiskach emigracji polskiej historię ziem zachodnich oraz kultywował tradycje powstań narodowych.

Drugim środowiskiem polonijnym o silnym oddziaływaniu politycznym i patriotycznym, w którym znaleźli się po 1945 roku uczestnicy zrywów narodowych, były Stany Zjednoczone Ameryki Północnej. Reprezentantem polskiej myśli zachodniej, a także rzecznikiem kultywowania tradycji powstań narodowych (1918-1921) na ziemi Washingtona był utworzony 28 czerwca 1955 w Chicago Polski Związek Ziem Zachodnich w Ameryce (Polish Western Association of America)²⁸. Jego struktura oraz program były odwzorowaniem organizacji działającej na Wyspach Brytyjskich.

Obie organizacje²⁹ w programie myśli zachodniej uwzględniły związane z polskimi ziemiami zachodnimi i północnymi treści historyczne. Realizowano je głównie na płaszczyźnie kulturalno-oświatowej, propagandowej i wydawniczej. Wśród bogactwa form duże znaczenie przywiązywano do tradycji obchodów rocznic powstania wielkopolskiego i powstań śląskich³⁰. Z tej okazji organizowano imprezy w formie akademii, wieczorów towarzyskich, wykładów i akcji odczytowych. Ponieważ nie sposób omówić wszystkich uroczystości jubileuszowych, ich przebiegu i charakteru, stąd dla potrzeb niniejszego szkicu ograniczono się tylko do wybranych imprez. Powyższe rozwiązanie nie zawęża prezentowanej tematyki, gdyż główny scenariusz wszystkich uroczystości był podobny. Rozpoczęły się one mszą świętą za poległych powstańców. Następnie społeczność polonijna oraz uczestniczący w obchodach powstańcy spotykali się na akademiach bądź wieczornicach.

Związek Polskich Ziem Zachodnich w Wielkiej Brytanii pierwsze liczące się obchody zorganizował w dniu 20 grudnia 1958, a więc w czterdziestą rocznicę wybuchu powstania wielkopolskiego³¹. Na wieczornicy, która odbyła się w sali Ogniska Polskiego w Londynie zebranych gości powitał przewodniczący Rady Związku, były ambasador RP w Anglii, późniejszy prezydent RP na uchodźstwie, Edward Raczyński. W okolicznościowym przemówieniu zwrócił m.in. uwagę na znaczenie powstania wielkopolskiego w historii Polski i ziem zachodnich. Następnie odbyła się akademia pt. *Karta Dziejów Wielkopolski* zorganizowana na wzór spektaklu teatralnego. Autorem scenariusza i głównym prowadzącym był Kazimierz Majewski. Na widowisko złożyły się recytacje, pieśni patriotyczne oraz muzyka fortepianowa. Ta odbiegająca od powszechnie stosowanych schematów akademia była imprezą starannie przygotowaną. Motywy takich działań, podobnie jak i sens organizowania samych obchodów, dość przejrzyście przedstawił prezes Związku Stanisław Krause. Stwierdził on m.in.: „Wszelkie rocznice i obchody z nimi związane służą do upamiętnienia faktów, do uczczenia pamięci ludzi i ich zasług”³². Odnosząc te słowa do powstania wielkopolskiego 1918-1919, z rozgoryczeniem konstatował, że „pamięć o tym zwycięskim Powstaniu zaciera się szczególnie wśród młodego pokolenia. Przyćmiły ją z jednej strony na olbrzymią skalę zmagania ostatniej wojny oraz z drugiej strony, obecna tragiczna rzeczywistość”³³.

Aby przybliżyć społeczności polonijnej historię powstania i jednocześnie ją udokumentować z okazji obchodów jego czterdziestej rocznicy Związek wydał specjalny numer (10-11) „Przeglądu Zachodniego”³⁴. Wśród zawartych tam publikacji na uwagę zasługują wspomnienia gen. Kazimierza Głabisza, gen. Antoniego Szymańskiego, dr Witolda Jeszke i Mariana Seydy. Rocznicą powstania znalazła również swoje odzwierciedlenie w prasie emigra-

cyjnej i periodykach.

W następnych latach obchody i towarzyszące im imprezy oraz akcje okolicznościowe przebiegały w niezmienionej formie. Świadczą o tym obchody czterdziestej piątej rocznicy wybuchu powstania wielkopolskiego⁴⁵. Uświetnił je udział wielu luminarzy życia politycznego i społecznego emigracji. Obecny był były premier rządu RP na uchodźstwie, gen. Roman Odzierzyński, przewodniczący Tymczasowej Rady Jedności Narodowej³⁶, Tadeusz Bielecki i gen. Głabisz. Uczestnicy powstania, będący członkami Związku, na zorganizowanym z tej okazji spotkaniu przedstawili zebrany swój udział w walkach i przebieg powstania. Stanisław Krause omówił genezę wystąpienia zbrojnego, mjr Lucjan Jagodziński scharakteryzował walki w Inowrocławiu, a Kazimierz Majewski w Kcynii. Następnie odbyła się część artystyczna.

Szczególnego kolorytu obchody rocznicowe powstania wielkopolskiego nabierały z okazji tzw. „okrągłych rocznic”. Przykładem może być pięćdziesiąta rocznica wielkopolskiego czynu zbrojnego. Przygotowania do niej rozpoczęto już w 1966 roku. W tym celu powołano specjalny Komitet, w którego składzie znaleźli się: Stanisław Krause, Kazimierz Majewski, Franciszek Bajorek i Józef Tafelski³⁷. Komitet zwrócił się z apelem do uczestników powstania wielkopolskiego przebywających na emigracji, aby udostępniili swoje pamiątki i materiały³⁸. Wiele z nich wykorzystano później w 8. numerze „Przeglądu Zachodniego”, który w całości poświęcono powstaniu. Wśród publikacji niezwykłą wartość dla historyków posiadały wspomnienia m.in.: Józefa Tafelskiego, Mariana Seydy, Antoniego Szymańskiego, Józefa Mikołajczaka, F.B. Kozłowskiego. Poza tym w wymienionym numerze znalazły się rozprawy i przyczynki. Biorąc pod uwagę fakt, że literatura pamiętnikarska nie przeżywała w Polsce Ludowej takiego rozkwitu, jak w okresie międzywojennym, a badacze opierali się na starej bazie źródłowej, publikacje londyńskie, jak podkreślił prof. Zdzisław Grot, spowodowały, że Londyn obok Poznania, Torunia i Warszawy stał się liczącym się ośrodkiem badań nad powstaniem wielkopolskim³⁹.

Główne uroczystości pięćdziesiątej rocznicy wybuchu powstania odbyły się w Londynie 28 grudnia 1968 i zgromadziły elitę życia politycznego emigracji. Liczne grono stanowili powstańcy wielkopolscy na czele z gen. Szymańskim, gen. Głabiszem, płk. Stanisławem Tomiakiem, płk. Tafelskim oraz innymi wysokiej rangi oficerami. Zebranych na uroczystości gości i powstańców powitał przewodniczący Rady Związku Edward Raczyński. Po okolicznościowych wystąpieniach jubileuszowe obchody zakończyła wspólna kolacja, w której wzięło udział około 130 osób.

Podobne uroczystości odbyły się także w Wolverhampton i Edynburgu. Jubileuszowe obchody rocznicy wybuchu powstania wielkopolskiego Związek Polskich Ziem Zachodnich zorganizował również w Szwajcarii⁴⁰. Jednak te najbardziej okazałe, o silnych akcentach patriotycznych, miały miejsce w Montrealu⁴¹. W zorganizowanej tam przez Klub PZZ akademii, oprócz Tadeusza Romera i płk. Smodlibowskiego, udział wzięło około 250 osób. Przemawiając do zebranych, prezes Klubu Zygmunt Celichowski powiedział m.in.: „My Wielkopolanie, Ślązacy i Pomorzanie wychowani w tradycji tych powstań, uważamy za swój święty obowiązek obecną rocznicę odpowiednio upamiętnić”⁴². Podkreślając rolę powstania w historii Polski, stwierdził: „Niezbita prawda historyczna stała się dzisiaj bardziej oczywista niż

w okresie międzywojennym, że bez zrywu powstańczego w roku 1918 nie byłoby powrotu do Macierzy Poznania, Katowic, Bydgoszczy. Nie byłoby dzisiaj polskiego Wrocławia, Szczecina i Gdańska⁴³. Identyczną oprawę zarówno w formie jak i treści miały obchody pięćdziesiątej i sześćdziesiątej rocznicy powstania wielkopolskiego.

Jubileusze rocznicowe powstań śląskich obchodzone przez Związek Polskich Ziem Zachodnich były bardziej skromne. Związane to było zapewne z nikłą liczebnością uczestników śląskiego czynu zbrojnego w szeregach Związku oraz na Wyspach Brytyjskich. Wprawdzie nie organizowano akademii rocznicowych, niemniej tematyka powstań śląskich, w tym głównie trzeciego, była eksponowana przez organizację w różnych formach. Jubileuszowe obchody z reguły łączono z innymi rocznicami wydarzeń historycznych, tzn. powstania wielkopolskiego lub Konstytucji 3 Maja, bądź akcentowano je przy ich okazji zwracając uwagę na znaczenie powstań i plebiscytu dla historii Polski. Podobnie jak w przypadku powstania wielkopolskiego, propaganda śląskiego czynu zbrojnego szczególnego charakteru nabierała z okazji tzw. „okrągłych rocznic”. Przykładem jednym z wielu może być pięćdziesięciolecie wybuchu trzeciego powstania śląskiego. Poza akcentami religijnymi i patriotycznymi Związek Polskich Ziem Zachodnich przeprowadził akcję propagandową. Jego działacze odwiedzili różne środowiska polonijne i zorganizowali szereg okolicznościowych spotkań. Ilustracją tej formy aktywności są m.in. odczyty poświęcone historii trzeciego powstania śląskiego, zorganizowane przez Polaków w Glasgow, Derby i Wolverhampton⁴⁴. Z kolei Delegatura Związku we Francji włączyła problematykę pięćdziesięciolecia trzeciego powstania śląskiego, do programu corocznie organizowanych obchodów święta 3 Maja. Jej ukoronowaniem było uroczyste złożenie 2 maja 1971 wieńca ku pamięci powstańców oraz poległych w czasie wojen światowych żołnierzy polskich na grobie Nieznanego Żołnierza pod Łukiem Triumfalnym⁴⁵.

Jubileusz pięćdziesiątej rocznicy trzeciego powstania śląskiego poprzedziło wydanie specjalnego numeru (3-4) „Przeglądu Zachodniego”. Tzw. „śląski numer pisma” spotkał się z uznaniem i dużym zainteresowaniem Polaków w różnych państwach. Według informacji, jakie napływały do redakcji, poszczególne artykuły prezentowano na zebraniach organizacji kombatanckich i na obozach harcerskich⁴⁶. Popularność tematyki powstańczej skłoniła organizację do wzbogacenia form aktywności. Wychodząc naprzeciw oczekiwaniom środowisk polonijnych, we wrześniu 1971 roku. Związek ogłosił konkurs na pracę o powstaniach i plebiscycie na Górnym Śląsku. Dwa lata później, tj. w 1973 roku, nakładem organizacji, a ściślej Ośrodka Badań Spraw Polsko-Niemieckich, wydana została praca Tadeusza Piszczkowskiego *Plebiscyt i Powstania na Górnym Śląsku*.

Brak regularnych uroczystości jubileuszowych Związek starał się rekompensować upowszechnianiem wiedzy na temat powstań śląskich, publikując artykuły i wspomnienia. Na przykład w numerze 3. „Przeglądu Zachodniego” z 1961 roku ukazał się artykuł A. Janickiego *Plebiscyt i powstania śląskie*. Z kolei w numerze 6. zamieszczono artykuł poświęcony trzeciemu powstaniu śląskiemu⁴⁷. W organie wydawniczym Związku poza publikacjami ogólnymi⁴⁸ nie mogło zabraknąć oczywiście rozważań poświęconych szczegółowym zagadnieniom tematyki powstańczej. W grupie tych publikacji na uwagę zasługuje przedstawienie przez Stefana Wojstomskiego udziału harcerzy w powstaniach śląskich⁴⁹. *Notabene* ta cieka-

wa publikacja spotkała się z równie interesującą polemiką Bożeny Sołtys Schayerowej⁵⁰. Warto zaznaczyć, że „śląskie echa rocznicowe” znajdowały odzwierciedlenie w prasie polonijnej, na łamach której głos zabierali politycy⁵¹.

Kult powstań narodowych, przede wszystkim wielkopolskiego, kształtował także w sposób istotny działalność Polskiego Związku Ziem Zachodnich w Ameryce. Scenariusz organizowanych uroczystości był identyczny, jak w przypadku organizacji brytyjskiej. I tak na przykład 5 stycznia 1964 Oddział Odra PZZZ zorganizował obchody czterdziestej piątej rocznicy powstania wielkopolskiego⁵². Jak zwykle rozpoczęła je msza święta połączona z mszą żałobną za poległych powstańców. Homilię okolicznościową w Kościele Najświętszej Marii Panny Anielskiej w Chicago wygłosił kapelan Oddziału Odra karmelita ojciec Bernard Ciesielski. Później odbyło się wspólne śniadanie, a po nim uroczysta akademie. Zainaugurował ją prezes Oddziału Odra PZZZ Andrzej Janicki referatem prezentującym genezę powstania wielkopolskiego. Dalszy scenariusz obejmował program artystyczny, w repertuarze którego znalazł się koncert, występ chóru oraz recytacja poezji.

Uroczystości organizowane przez Polski Związek Ziem Zachodnich dla uczczenia rocznic powstania wielkopolskiego miały zawsze taki sam przebieg. Jeżeli pojawiały się jakieś różnice, to dotyczyły one szczegółów i były z reguły pochodną inwencji twórczej oraz możliwości organizatorów⁵³. Czasami, aczkolwiek miało to miejsce bardzo rzadko, do obchodów wprowadzano nowy element. Tak było w czasie uroczystości 26 grudnia 1981, które poprzedziła demonstracja w centrum Chicago przeciwko wprowadzeniu w Polsce stanu wojennego⁵⁴.

Specyfika obchodów rocznicowych organizowanych przez Polski Związek Ziem Zachodnich w Ameryce polegała na łączeniu jubileuszy różnych powstań. Na przykład 2 lutego 1969 Związek uroczystie obchodził pięćdziesięciolecie powstania wielkopolskiego i pierwszego powstania śląskiego⁵⁵. Obchody rozpoczęła msza święta, po której odbył się pełen akcentów patriotycznych poranek wielkopolsko-śląski, nad przebiegiem którego czuwał mistrz ceremonii T. Wojtkowski. Podobny przebieg miały zorganizowane 26 grudnia 1981 obchody rocznicy powstania wielkopolskiego i trzeciego powstania śląskiego⁵⁶. Dodatkowo uświetniła je wystawa poświęcona powstaniom śląskim, zorganizowana przez uczestnika tych wydarzeń Teodora Piechaczka⁵⁷. Warto podkreślić, że w latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych obchodom rocznicowym i organizowanym z tej okazji imprezom na terenie USA towarzyszyła duża frekwencja społeczności polonijnej i organizacji skupiających kombatanów. Komentując ten fakt jeden z uczestników owych uroczystości stwierdził: „(...) na tutejszym terenie polonijnym jest duże środowisko polsko-amerykańskie, w pełni świadome swych obowiązków odnośnie Ziem Północno-Zachodnich Polski”⁵⁸. Niestety w miarę upływu czasu, tj. na początku lat osiemdziesiątych, obchody stawały się bardziej symboliczne⁵⁹. *Notabene* spadek aktywności objął wszystkie sfery działalności organizacyjnej.

Poza organizowaniem obchodów kolejnych rocznic powstań narodowych 1918-1921 Związek Polskich Ziem Zachodnich w Ameryce nie zapominał o żyjących uczestnikach powstań narodowych. W 1974 roku zarząd główny Związku przygotował uroczystą akademię, w czasie której nielicznych (czworo) żyjących powstańców uhonorowano dyplomami upamiętniającymi ich wkład w walkę o niepodległość Polski⁶⁰. Uroczystość odbywająca się przy zape-

lnionej sali miała niezwykle podniosły, patriotyczny charakter. Wykonawcą bogatego programu artystycznego była przede wszystkim młodzież z najliczniejszej szkoły podstawowej na uchodźstwie im. Tadeusza Kościuszki. Pisząca sprawozdanie z tej uroczystości Hanna Bałdyk-Rybińska nie ukrywała wzruszenia faktem, że w zespołach wykonujących tańce ludowe „były i dzieci w wieku czterech lat”⁶¹.

Z kultywowaniem tradycji obchodów rocznic powstań narodowych przez Polski Związek Ziem Zachodnich w Ameryce wiązały się publikacje w periodykach organizacyjnych i prasie polonijnej. Szczególne znaczenie, ze względu na zasięg, miała ta ostatnia. To właśnie dzięki niej można było szerzyć wiedzę o powstaniach i przekazywać informacje o jubileuszowych obchodach ich rocznic. Za jeden z wielu przykładów mogą posłużyć uroczystości z okazji czterdziestej piątej rocznicy powstania wielkopolskiego, które szczegółowo omówiono na łamach „Dziennika Chicagowskiego”⁶². Na temat sześćdziesiątej czwartej rocznicy pisał m.in. „Dziennik Związkowy”, informując czytelników o samym fakcie historycznym, a także organizowanych obchodach⁶³. Prasa polonijna dostarczała nie tylko wiedzy o uroczystościach, ich przebiegu, lecz zamieszczała także artykuły o charakterze publicystycznym i popularnonaukowym poświęcone powstaniom. Wśród autorów znaleźli się również historycy emigracyjni zajmujący się profesjonalnie problematyką powstań. Jednym z nich był dr Zygmunt Wygocki⁶⁴, którego artykuły publikowało wiele pism polonijnych⁶⁵.

Niekwestionowaną rolę w upowszechnianiu tematyki związanej z historią powstań odegrały organy wydawnicze emigracyjnych związków zachodnich. Szczególne zadanie przypadło wydawanemu w Londynie miesięcznikowi „Przegląd Zachodni”. Na jego łamach swoje wspomnienia opublikowało wielu uczestników powstania wielkopolskiego i powstań śląskich. Należeli do nich m.in.: gen. K. Glabisz, M. Grażyński, L. Jagodziński, M. Seyda, gen. A. Szymański, płk Władysław Wyskota Zakrzewski, płk Tafelski i płk Tomiak⁶⁶. Poza tym „Przegląd Zachodni” zamieścił wiele prac popularnonaukowych i naukowych o charakterze przyczynkarskim. Należy podkreślić, że sporo tych publikacji, o niekwestionowanych walorach poznawczych, zostało wykorzystanych przez historyków krajowych.

Kult tradycji powstań narodowych 1918-1921 na emigracji był faktem. Jego przejawy były różne, jednak wśród form w przypadku powstania wielkopolskiego dominowały obchody rocznicowe. Gromadziły one niemałą liczbę uczestników, którzy poprzez swój udział manifestowali nie tylko przywiązanie do tradycji, ale również do programu myśli zachodniej. Dlatego też obchody kolejnych rocznic powstań narodowych, szczególnie powstania wielkopolskiego, wykorzystywano do rozbudzenia patriotyzmu i aktywności Polonii na rzecz działań zmierzających do międzynarodowego uznania polskiej granicy zachodniej. Przykładem, *notabene* nieodosobnionym, może być fragment z anonsu prasowego informującego o odczycie na temat powstania wielkopolskiego. Napisano tam m.in.: „Powstanie to nabiera szczególnego znaczenia w chwili obecnej, gdy Polska odzyskała swe jeszcze stare ziemie nad Odrą i Nysą. Walka o te stare ziemie Piastowskie nie jest ukończona. Apetyty niemieckie nie są jeszcze poskromione, rewizjonizm niemiecki sięga swymi ambicjami nie tylko nad Odrę ale i nad Wartę”⁶⁷.

Obchody rocznicowe powstań śląskich w działalności polonijnych związków zachodnich organizowane były raczej sporadycznie i to głównie przez Polski Związek Ziem Zachodnich

w Ameryce. Niemniej poszczególne rocznice nagłaśniano w innych formach. Dominującym przejawem aktywności propagandowej była działalność publicystyczna posiadająca w założeniach programowych organizacji identyczne cele jak uroczystości rocznicowe.

Organizowane przez Związek Polskich Ziem Zachodnich w Wielkiej Brytanii i Polski Związek Ziem Zachodnich w Ameryce obchody rocznicowe dla uczczenia powstań narodowych 1918-1921 miały specyficzny charakter. Z reguły uczestniczyło w nich kilkadziesiąt osób. Powodem *notabene* prozaicznym, był fakt, iż w przeciwieństwie do obchodów organizowanych w Polsce ich adresatem byli Polacy rozproszeni w różnych częściach Anglii, Kanady i USA, a nie miejscowe społeczeństwa. Stąd ich zasięg był raczej środowiskowy i ograniczał się do skupisk funkcjonujących na zasadzie więzi ideowej, terytorialnej i organizacyjnej. Niemniej były zjawiskiem realnym i to zarówno w wymiarze organizacyjnym, jak i patriotycznego oddziaływania na środowiska emigracyjne. W tym ostatnim zadaniu, jakże ważnym, organizatorów wspierała prasa polonijna i wydawnictwa związkowe, które obszernie informowały o obchodach, ich przebiegu oraz o historii samego faktu rocznicowego, podkreślając jego znaczenie dla terytorialnego kształtu Polski.

Przypisy

- ¹ A. Czubiński, Z. Grot, B. Miśkiewicz, *Powstanie Wielkopolskie 1918-1919. Zarys dziejów*, Warszawa-Poznań 1978; A. Czubiński, *Powstanie Wielkopolskie 1918-1919. Geneza – charakter – znaczenie*, wyd. II, Poznań 1988; M. Wrzosek, *Powstania Śląskie 1919-1921. Zarys działań bojowych*, Warszawa 1971; *Zanim wybuchło III powstanie śląskie*, red. Z. Kapąta i J. Przewłocki, Bytom 1991; T. Piszczkowski, *Plebiscyt i powstania na Górnym Śląsku*, Londyn 1973. Cennym źródłem są materiały z sesji historyków powstania wielkopolskiego i śląskich.
- ² Podział ten zaczerpnięto z pracy Bernarda Piotrowskiego. Wprawdzie autor odniósł go do powstania wielkopolskiego, jednak jest on również adekwatny do powstań śląskich. Szerzej zob. B. Piotrowski, *Kombatanci Powstania wielkopolskiego a stosunki polskoniemieckie 1919-1939*, w: *Niemcy a Powstanie Wielkopolskie 1918-1919. Materiały z VIII Ogólnopolskiego Seminarium Historyków Powstania Wielkopolskiego*, red. B. Polak, Koszalin 1994, s. 240.
- ³ Powstańcy wielkopolscy w okresie II Rzeczypospolitej tworzyli w pewnym sensie zamkniętą społecznie, ale bynajmniej nie homogeną politycznie grupę, liczącą około 20-25 tys. osób. B. Piotrowski, *Kombatanci...*, s. 240.
- ⁴ Liczba osób, które przeszły przez różne śląskie formacje powstańcze w 1921 roku wynosiła około 57-60 tys. Zob. T. Fałęcki, *Powstańcy śląscy w polskim ruchu kombatanckim w II Rzeczypospolitej*, w: *Powstania śląskie i Plebiscyt w procesie zrastania się Górnego Śląska z Macierzą. Materiały z sesji naukowej historyków powstań śląskich i plebiscytu zorganizowanej w dniach 24-25 kwietnia 1991 r. w Bytomiu oraz na Górze Św. Anny*, red. A. Brożek, Bytom 1993, s. 170.
- ⁵ T. Salamon, *Stowarzyszenia kombatanckie powstańców wielkopolskich w latach 1921-1939*, „Kronika Wielkopolski” nr 4, 1978, s. 182-194.
- ⁶ M. Olszewski, *Rocznice obchody powstania wielkopolskiego*, „Kronika Wielkopolski” nr 4, 1978, s. 175-181; tenże, *Rocznice obchody w szeregach Wielkopolskich Powstańców ostatnich lat II Rzeczypospolitej*, w: *Prace Instytutu Nauk Społecznych WSI w Koszalinie*, t. V, 1985.
- ⁷ G. Wojciechowski, *Działalność organizacyjno-wojskowa Powstańców Wielkopolskich w latach 1921-1924*, w: *Czyn zbrojny powstania wielkopolskiego 1918-1919. Materiały z Ogólnopolskiego Seminarium Historyków Powstania Wielkopolskiego 1918-1919, Kościan 3 kwietnia 1984 r.* red. B. Polak, Koszalin 1984, s. 119-124.

- ⁸ A. Wierzejewski, *Organizacje kombatanckie powstańców wielkopolskich działające w Polsce Ludowej*, „Kronika Wielkopolska” nr 4, 1978, s. 195-202.
- ⁹ E. Mendel, *Piąta rocznica górnośląskiego plebiscytu w Opolu i Katowicach*, „Wczoraj – Dzisiaj – Jutro” nr 1-2, 1971, s. 88-92; tenże, *Obchody rocznic plebiscytu przez Niemców oraz obchody rocznic powstań śląskich przez społeczeństwo polskie do 1939 r.*, w: *Encyklopedia Powstań śląskich*, Opole 1982, s. 336-339.
- ¹⁰ B. Cimała, *Polskie i niemieckie obchody rocznic powstań śląskich i plebiscytu w okresie międzywojennym*, w: *Powstania Śląskie i Plebiscyt w procesie zrastania się Górnego Śląska z Macierzą...*, s. 145-165.
- ¹¹ Z. Kapała, *Powstańcy śląscy w powstaniu warszawskim*, w: *Powstania Śląskie i Plebiscyt w procesie zrastania się Górnego Śląska z Macierzą...*, s. 401-406; tenże, *Ślązacy i Zagłębiacy w walkach Polskich Sił Zbrojnych na Obczyźnie*, Bytom 1992; *Walka i martyrologia powstańców śląskich w latach 1939-1945*, red. Z. Kapała, Bytom 1991.
- ¹² T. Fałęcki, *Powstańcy śląscy w polskim ruchu kombatanckim w II Rzeczypospolitej*, w: *Powstania Śląskie i Plebiscyt w procesie zrastania się Górnego Śląska z Macierzą ...*, s. 167-181.
- ¹³ 28 kwietnia 1998 na konferencji pt. *Walki na Pomorzu w latach 1848-1920 w tradycjach wspólnych jednostek WP* autor wygłosił referat na temat *Kult powstania wielkopolskiego 1918/19 wśród emigracji polskiej po 1945 r.* Materiały w druku.
- ¹⁴ Na ten temat zob.: A. Zaćmiński, *Działalność zagraniczna Towarzystwa Rozwoju Ziem Zachodnich w latach 1957-1970*, Bydgoszcz 1995; tenże, *Związek Polskich Ziem Zachodnich w Wielkiej Brytanii (1950-1986). Zarys działalności*, „Przegląd Zachodni” nr 3, Poznań 1997; tenże, *Mysł zachodnia i formy jej upowszechniania w działalności Polskiego Związku Ziem Zachodnich w Ameryce*, „Przegląd Zachodni” nr 3, Poznań 1998.
- ¹⁵ Na temat myśli zachodniej istnieje bardzo bogata bibliografia. Zob. m.in.: M. Mroczo, *Związek Obrony Kresów Zachodnich 1921-1934. Powstanie i działalność*, Gdańsk 1977; tenże, *Polska myśl zachodnia 1918-1939 (Kształtowanie i upowszechnianie)*, Poznań 1986; M. Musielak, *Polski Związek Zachodni 1944-1950*, Warszawa 1986.
- ¹⁶ Szerzej zob. T. Salomon, *Stowarzyszenia kombatanckie...*; B. Piotrowski, *Kombatancki powstania wielkopolskiego...*
- ¹⁷ Zob. m.in.: B. Piotrowski, *Polska myśl zachodnia w szeregach wielkopolskich powstańców ostatnich lat II Rzeczypospolitej*, w: *Wyższa Szkoła Inżynierska. Prace Instytutu Nauk Społecznych* nr 5, z 1985, s. 50-67; A. Galos, *Obchody rocznic historycznych w czasie I wojny światowej*, „Przegląd Zachodni” nr 5/6, Poznań 1988, s. 79-98; B. Piotrowski, *Powstanie Wielkopolskie w świadomości społeczno-politycznej i nauce niemieckiej 1919-1939*, „Przegląd Zachodni” nr 5/6, Poznań 1988, s. 146; B. Cimała, *Polskie i niemieckie...*, s. 149-150; H. Rechowicz, *Społeczno-polityczna ocena powstań śląskich w minionym 50leciu*, w: *Pięćdziesięciolecie powstań śląskich. Materiały z sesji naukowej zorganizowanej w 60 rocznicę III powstania śląskiego. Katowice-Opole 26-27 kwietnia 1971*, red. F. Hawranek i W. Zieliński, Katowice 1973, s. 54 i in.
- ¹⁸ Towarzystwo Rozwoju Ziem Zachodnich (1957-1970) było organizacyjnym, ideowym i po części również personalnym przedłużeniem Polskiego Związku Zachodniego.
- ¹⁹ B. Piotrowski, *Kombatancki powstania wielkopolskiego...*, s. 242.
- ²⁰ Zob. m.in.: A. Morowiec, *Ślązacy i Zagłębiacy w formacjach polskich na Zachodzie*, w: *Udział Śląska i Zagłębia Dąbrowskiego w wojnie z Niemcami. Materiały z sesji popularnonaukowej poświęconej 20 rocznicy powstania Ludowego Wojska Polskiego, Katowice 21 października 1963 r.*, red. H. Rechowicz, Katowice 1964; Z. Kapała, *Powstańcy Śląscy na obczyźnie w walce z Niemcami w latach 1939-1945*, w: *Z badań nad dziejami Górnego Śląska*. „Rocznik Muzeum Górnośląskiego w Bytomiu”, Historia, z. 4, 1988; Z. Kapała, *Ślązacy i Zagłębiacy w walkach Polskich Sił Zbrojnych na Obczyźnie*, Bytom 1992.
- ²¹ K. Majewski, *Klub Polskich Ziem Zachodnich*, „Przegląd Zachodni” nr 11-12, Londyn 1960, s. 11.
- ²² F. Bajorek, *Koło Ślązaków Cieszyńskich 1941-1950*, „Przegląd Zachodni” nr 11-12, Londyn 1960, s.

- 17-20. Śladowe źródła do historii tej organizacji znajdują się w Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych w Warszawie, Wydział Brytyjski, Zespół 6.
- ²³ E. Sojka, *Od Związku Górnoszlązaków do Związku Polskich Ziem Zachodnich*, „Przegląd Zachodni” nr 11-12, Londyn 1960, s. 15-17. Materiały archiwalne, *notabene* skromne, obrazujące działalność organizacji przede wszystkim w czasie wojny znajdują się w archiwum Instytutu Polskiego i Muzeum im. Sikorskiego w Londynie, Kolekcja 439.
- ²⁴ A. Dargas, *Pomorzan nie zabrakło*, „Przegląd Zachodni” nr 11-12, Londyn 1960, s. 13-15.
- ²⁵ W momencie powstania Związek liczył 702 członków. Dziesięć lat później, tj. w 1960 r. liczba członków wzrosła do 1260 osób, z czego 1021 skupionych było w centrali w Londynie.
- ²⁶ *Piętnastolecie ZPZZ*, „Przegląd Zachodni” nr 4, Londyn 1966, s. 18.
- ²⁷ *Deklaracja programowa ZPZZ*, „Przegląd Zachodni” nr 11-12, Londyn 1975, s. 5.
- ²⁸ A. Zaćmiński, *Myśl zachodnia i formy jej upowszechniania ...*
- ²⁹ Związek Polskich Ziem Zachodnich w Wielkiej Brytanii od marca 1951 roku był członkiem Zjednoczenia Polskiego, natomiast PZZZ w Ameryce działał w ramach Kongresu Polonii Amerykańskiej.
- ³⁰ Władze polskie na uchodźstwie koncentrowały swoją uwagę na obchodach rocznic państwowych, tj. Konstytucji 3 Maja i 11 Listopada oraz bitwy pod Monte Cassino.
- ³¹ Na temat obchodów rocznic powstania wielkopolskiego zob. A. Zaćmiński, *Kult powstania wielkopolskiego 1918/1919...*
- ³² S. Krause, Na dzień zwycięskiego powstania, „Przegląd Zachodni” nr 10-11, Londyn 1958, s. 1.
- ³³ Tamże.
- ³⁴ Szerzej na temat „Przeglądu Zachodniego” zob. A. Zaćmiński, *Związek Polskich Ziem...*, s. 52.
- ³⁵ *Z życia organizacyjnego*, „Przegląd Zachodni” nr 1, Londyn 1964, s. 22.
- ³⁶ W latach 1954-1972 we władzach polskich na uchodźstwie panował dualizm formalnoprawny. Szerzej zob. A. Urban, *Kryzys prezydencki – kryzys legalizmu*, w: *Kierownictwo obozu niepodległościowego na obczyźnie 1945-1990*, red. A. Szkuta, Londyn 1996, s. 81-110; P. Ziętara, *Rozłam w kierownictwie politycznym emigracji 1950-1972*, w: *Kierownictwo obozu niepodległościowego...*, s. 38-79; R. Habielski, *Kryzysy prezydenckie 1947 i 1954. Ich antecedencje i następstwa*, w: *Warszawa nad Tamizą. Z dziejów polskiej emigracji politycznej po II wojnie światowej*, red. A. Friszke, Warszawa 1994, s. 19-41.
- ³⁷ *Z życia organizacji*, „Przegląd Zachodni” nr 6, Londyn 1967, s. 22.
- ³⁸ *50-lecie Powstania wielkopolskiego*, „Przegląd Zachodni” nr 5, Londyn 1967, s. 22.
- ³⁹ Z. Grot, *Historiografia Powstania wielkopolskiego*, w: A. Czubiński, Z. Grot, B. Miśkiewicz, *Powstanie Wielkopolskie 1918-1919...*, s. 27-35.
- ⁴⁰ Szczegółowo zob. „Przegląd Zachodni” nr 6, Londyn 1969, s. 27 i n.
- ⁴¹ *Z życia organizacyjnego*, „Przegląd Zachodni” nr 5, Londyn 1967, s. 21.
- ⁴² *Pokłosie powstańcze na ziemi kanadyjskiej*, „Przegląd Zachodni” nr 6, Londyn 1969, s. 10.
- ⁴³ Z. Celichowski, *Rocznica Zwycięskiego Powstania*, „Przegląd Zachodni” nr 1, Londyn 1969, s. 8.
- ⁴⁴ *Walne zebranie ZPZZ*, „Przegląd Zachodni” nr 5-6-7, Londyn 1972, s. 20.
- ⁴⁵ *Z życia organizacyjnego*, „Przegląd Zachodni” nr 5-6-7, Londyn 1972, s. 22.
- ⁴⁶ Tamże, s. 23; zob. także: *Listy do Redakcji. Jeszcze o III powstaniu śląskim*, „Przegląd Zachodni” nr 12, Londyn 1972, s. 30.
- ⁴⁷ M. Grażyński, *Geneza trzeciego Powstania Śląskiego*, „Przegląd Zachodni” nr 6, Londyn 1964, s. 9.
- ⁴⁸ Zob. m.in.: *45 rocznica II powstania śląskiego*, „Przegląd Zachodni” nr 10, Londyn 1965; Z. Wygocki, *Polska wobec plebiscytu i powstań śląskich*, „Przegląd Zachodni” nr 34, Londyn 1971, s. 73-79.

- ⁴⁹ S. Wojstomski, *Harczerze w bojach 1914-1921*, „Przegląd Zachodni” nr 78, Londyn 1966 i nr 6 z 1967.
- ⁵⁰ B. Soltys-Schayerowa, *My jeszcze żyjemy i pamiętamy*, „Przegląd Zachodni” nr 4, Londyn 1967, s. 4.
- ⁵¹ Zob. np. A. Ciołkosz, *III powstanie śląskie*, „Tydzień Polski” z 1 maja 1971.
- ⁵² R. Plichta, *Dobrze przygotowany obchód. Jak na Marianowie uczczono 45-lecie powstania wielkopolskiego*, „Dziennik Chicagowski” z 25 stycznia 1964, s. 12.
- ⁵³ Zob. *Uczczenie powstania wielkopolskiego i śląskiego...*, s. 12.
- ⁵⁴ *Polski Związek Ziem Zachodnich uczcił bohaterów powstań*, „Dziennik Związkowy” z 26 stycznia 1982.
- ⁵⁵ *Uczczenie powstania wielkopolskiego i śląskiego*, „Przegląd Zachodni” nr 2, Londyn 1969, s. 12.
- ⁵⁶ *Polski Związek Ziem Zachodnich uczcił bohaterów...*
- ⁵⁷ Z. Wygocki, *Ostatni powstaniec śląski. Śp. Teodor Piechaczek*, „Dziennik Związkowy” z 29 września 1986
- ⁵⁸ Zob. m.in.: *10-lecie Polskiego Związku Ziem Zachodnich*, „Dziennik Chicagowski” z 18 grudnia 1965; *Obchody 20-lecia Polskiego Związku Ziem Zachodnich*, „Dziennik Związkowy” z 8 grudnia 1975.
- ⁵⁹ *Kronika Towarzyska*, „Lechita”, Chicago październik 1981.
- ⁶⁰ H. Bałdyk-Rybińska, *Dyplomy Honorowe dla Powstańców Śląskich i Wielkopolskich*, „Przegląd Zachodni” nr 12, Londyn 1975 s. 26 i 27.
- ⁶¹ Tamże.
- ⁶² R. Plichta, *Dobrze przygotowany obchód...*
- ⁶³ *Polski Związek Ziem Zachodnich uczcił bohaterów...*
- ⁶⁴ Absolwent historii i pedagogiki Uniwersytetu Poznańskiego, uczeń prof. Adama Skalkowskiego. Przed wybuchem II wojny pracował w Referacie Historii DOK VII, gdzie prowadził badania nad powstaniem wielkopolskim. Swoje zainteresowania kontynuował na emigracji. Ich ukoronowaniem jest praca pt. *Gniezno i powiat gnieźnieński w powstaniu wielkopolskim*, Poznań 1988.
- ⁶⁵ Zob. m.in.: Z. Wygocki, *Powstańcy wielkopolscy wobec komunizmu i walk o Lwów w 1919 r.*, „Dziennik Związkowy” (Zgoda) z 24 grudnia 1966; tenże, *Ostatnie zwycięskie powstanie przeciw Niemcom (W Rocznice Powstania wielkopolskiego 1918/19, 27 grudnia 1918 r.)*, „Dziennik Związkowy” (Zgoda) z 18-19 grudnia 1987.
- ⁶⁶ Szczegółowy wykaz publikacji dotyczących powstania wielkopolskiego zob. A. Zaćmiński, *Kult powstania wielkopolskiego 1918/1919*
- ⁶⁷ *Powstanie Wielkopolskie. Odczyt mgr Wygockiego w PUL*, „Dziennik Związkowy” z 25 stycznia 1958.